

*Литвинська Світлана Віталіївна,
доцент кафедри історії та документознавства
Національного авіаційного університету,
канд. філол. наук, доцент,
м. Київ, Україна*

ЯВИЩА ПОЛІСЕМІЇ, ОМОНІМІЇ, СИНОНІМІЇ Й АНТОНІМІЇ В ТЕКСТАХ ЮРИДИЧНИХ ДОКУМЕНТІВ

У сучасному суспільстві правові відносини опосередковані юридичними документами, що містять юридично важливу інформацію у зафіксованому вигляді та спеціально призначені для її отримання, зберігання, використання й поширення у просторі та часі. Відповідно до класифікації Р. Стефанчук, юридичні документи поділяють на:

- організаційні (інструкція, статут, положення, правила);
- розпорядчі (наказ, розпорядження, постанова, вказівка, ухвала);
- довідково-інформаційні (довідка, протокол, звіт, доповідна записка, пояснювальна записка, лист, відгук, доповідь, телефонограма, факс);
- обліково-фінансові (кошторис, звіт);
- господарсько-договірні (договір, правочин);
- з кадрово-контракткових питань (заява, автобіографія, особовий листок, трудова книжка, характеристика);
- особові офіційні (заява, пропозиція, скарга, розписка, доручення) [10].

До тексту юридичного документа сформульовано певні вимоги, зокрема логічні й мовно-стилістичні: точність, чіткість, зрозумілість тексту та грамотність правопису термінів, дотримання правил написання офіційно-ділового стилю тощо. Оскільки зрозумілість змісту документа залежить від правильного добору й сполучення слів, то особливу увагу потрібно звернути на вживання термінів і терміносполук.

Дослідженню української термінології та слововживання присвятили свої роботи вітчизняні мовознавці, зокрема: Артикуця Н. В. [1], Головатий С. П. [2], Граціанов А. І. [3], Зарицький М. С. [5], Красницька А. В. [6], Савицький В. М. [9] та ін. Крім того, чинними є вимоги до термінів, сформульовані у ДСТУ 3966:2009 «Термінологічна робота. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять» [4]. Акценти розставлено на однозначності, визначеності, стабільності, доступності юридичних термінів.

«Співвіднесеність терміна з поняттям, – пише в своєму дослідженні Савицький В. М., – передбачає однозначність терміна. Правові поняття повинні застосовуватися лише в тому значенні, яке їм надано законодавцем, тому що в правовому понятті відображені найбільш суттєві, найбільш юридично значимі, найважливіші свідчення навколишнього світу [9, с. 98].

Дослідниця Красницька А. В. зазначає: «Термін є носієм поняття, його зовнішнім символом... Правові поняття виникають разом із відповідними термінами в результаті правотворчості. Терміни й поняття тільки відображають явища дійсності, а не породжують їх... Якщо правові поняття недостатньо розроблені, неточні, то про досконалу й точну термінологію не може бути й мови. Тому невдалий юридичний термін, недостатньо чітке оформлення законодавчої думки може бути наслідком як невдалого мовного оформлення, так і результатом недостатньо точного, чіткого відображення юридичного поняття в словесній формі» [6, с. 518].

Актуальність розвідки зумовлено необхідністю вивчення лексико-семантичного аспекту юридичної термінології на національній основі.

Мета цієї розвідки – виявити і дослідити явища полісемії, омонімії, синонімії й антонімії в сучасній юридичній термінології, що вживається в текстах документів.

У термінологічних системах явища полісемії, омонімії, синонімії вважаються проблемними вадами. На думку науковців, варіантність термінів свідчить про недостатню

впорядкованість термінології, що негативно позначається на мовному оформленні тексту юридичних документів.

Полісемія – це наявність в одного й того ж слова більше одного значення. У текстах юридичних документів широко вживають такі полісемантичні терміни: опонент, акт, арешт, обвинувачення, апелювати, захисник, посвідчувати, справа, провокація, санкція, стаття, суд, суддя тощо.

Вияви полісемії в юридичній термінології мають специфічні особливості. Один і той же термін може поширюватися із неоднаковими значеннями в різних галузях права. Цей вид полісемії визначено як галузеву полісемію. Наприклад, у цивільному й кримінальному праві терміни санкція й скарга мають різні значення. Тобто певні терміни можуть бути однозначними тільки в конкретній галузі права. Також є приклади полісемічних термінів, дефініції яких не обмежуються певною галузеву співвіднесеністю, зокрема: доказ, законодавство, слід тощо.

У текстах юридичних документів поширено терміни, виражені словосполученнями, до структури яких входить полісемічне слово, що не є терміном, зокрема: нерівність, оцінка, особистий, перехід, таємниця, нести, задоволення. Наприклад: таємниця слідства, особиста власність, оцінка майна, особиста вигода, правова нерівність, перехід права, нести відповідальність, задоволення вимог. Низка полісемічних слів є юридичними термінами лише в одному зі своїх значень, наприклад: регрес, опарення.

Недоліком юридичних текстів є омонімія термінів, тобто звуковий збіг різних слів, які за значенням не пов'язані одне з одним. Виявлено такі омоніми: застава (грошова сума) – застава (місце в'їзду, що охороняється); акція (цінні папери) – акція (діяльність); шкода (втрати, збитки) – шкода (почуття прикраси); передача земельних ділянок – телевізійна передача. Перші слова кожної пари словосполучень визначено юридичними термінами. «Невпорядкованість правничої термінології виявляється також в омонімії, особливо на родо-видовому рівні, що подеколи призводить до цілковитої нісенітності. Так, українське угода відповідає одночасно двом російським термінам, що відтворюють різні поняття – «сделка» і «соглашение», то вислів «соглашение является разновидностью сделки» має перекладатися як «угода є різновидом угоди»» [2; с. 88].

Омонімія термінів є істотним недоліком законодавчих текстів. Якщо в тексті юридичного документа вживати омонім, то його обов'язково потрібно пояснювати, щоб не викликати помилкового тлумачення в правознавчій практиці.

Поширеним явищем в юридичній термінології є синонімія. Синоніми позначають одне й те саме поняття або близькі поняття. У текстах документів (навіть у межах одного тексту) вживають термінологічні синоніми, наприклад:

- близькі родичі, близькі, родичі, члени сім'ї;
- винятковий стан, надзвичайний стан;
- завдавати шкоду, заподіювати шкоду, спричиняти шкоду;
- легалізація коштів, відмивання коштів;
- нерухоме майно, нерухомість.

Особливістю синонімії в юридичній термінології є той факт, що переважають абсолютні синоніми (дублети). Більшість з них репрезентують пари слів – запозиченого і власне українського. Наприклад: юриспруденція – правознавство; дебітор – боржник; комерція – торгівля. «Щоб позбутися цього явища, потрібно чітко з'ясовувати рівень вмотивованості терміноодиниць, ступінь відповідності терміна і поняття», – вважає документознавець Литвинська С. В. [8, с. 49]. Також вона зазначає, що перевагу треба віддавати власне українським термінам, що полісемія, омонімія й синонімія багатьох чинних термінів призводить до неправильного їх розуміння й неточностей щодо їхнього використання [7].

У текстах документів поширено антонімію юридичних термінів, адже протиставлення – один із основних методів правового регулювання суспільних відносин. Наприклад: відчужувач – набувач, захисник – обвинувач, відповідач – позивач, дарувальник –

обдарований, найм – оренда, наймодавець – наймач. Зазначені антоніми не мають експресивного забарвлення, тому що сприймаються як терміни.

Отже, виявлені в текстах юридичних документів полісемічні, омонімічні, синонімічні терміни потребують обов'язкового упорядкування, унормування й стандартизації. Вважаємо ці явища тимчасовими, оскільки над вирішенням цієї проблеми інтенсивно працюють науковці й вже намітилися позитивні тенденції удосконалення юридичної термінології. Високий рівень оформлення тексту юридичного документа гарантує чіткість й зрозумілість зафіксованої в ньому суспільно значимої інформації.

Література

1. Артикуца, Н. В. Мова права і юридична термінологія : навч. посіб. / Н. В. Артикуца. – Київ : Стило, 2004. – 277 с.
2. Головатий С. Правнича термінологія і державотворчий процес / С. Головатий, Ю. Зайцев, І. Усенко // Українське право. – 1995. – №1(2). – С. 88–91.
3. Граціанов, А. І. Спеціальна юридична термінологія як спосіб удосконалення законодавства / А. І. Граціанов // Держава і право. – Київ : ІДП НАНУ. – 2003. – Вип. 19. – С. 124–129.
4. ДСТУ 3966:2009. Термінологічна робота. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять. Чинний від 01.07.2010. – Київ : Держспоживстандарт України, 2010. – 35 с.
5. Зарицький, М. С. Актуальні проблеми українського термінознавства : підруч. / М.С. Зарицький. – Київ : Політехніка; Періодика, 2004. – 128 с.
6. Красницька, А. В. Юридичні документи: техніка складання, оформлення та редагування : посіб. / А. В. Красницька. – Київ : Парламентське вид-во, 2006. – 538 с.
7. Литвинська, С. Перспективні напрями розвитку української документознавчої термінології / С. Литвинська // Термінологія документознавства та суміжних галузей знань: зб. наук. пр. / КНУКіМ. – Київ : Четверта хвиля, 2013. – Вип. 7. – С. 38–42.
8. Литвинська, С. Явище синонімії в термінології документознавства / С. Литвинська // Термінологія документознавства та суміжних галузей знань: зб. наук. пр. / КНУКіМ. – К. : Четверта хвиля, 2011. – Вип. 6. – С. 45–50.
9. Савицкий, В. М. Язык процессуального закона (Вопросы терминологии). – Москва : Наука, 1987. – 177 с.
10. Стефанчук, Р.О. Правове письмо: навч. посіб. // Р.О. Стефанчук. – Київ : Алерта, 2011. – 148 с.